

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.3.29>

Шевчук О. М.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права
та адміністративної діяльності
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Мартинівський В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративної діяльності
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Матат Ю. І.,

кандидат юридичних наук, доцент, адвокат
Національної асоціації адвокатів України

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ ПОСЛУГ ІЗ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЯК ЗАХІД ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПРОТИДІЇ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Дана наукова стаття присвячена актуальним проблемам надання послуг із реабілітації як заходу протидії наркозлочинності в межах його організаційно-правових засад в Україні та пропозицій із удосконалення національного законодавства із врахуванням європейського досвіду. Встановлено, що право наркозалежних на реабілітацію, соціальну реінтеграцію та ресоціалізацію передбачено Стратегією ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр., у Плані дій ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 роки, у Стратегії наркополітики на період до 2020 року та проекті Державної Стратегії наркополітики України на період до 2030 року, й на законодавчому рівні законах України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» та ін. Визначено, що міжнародні документи (Єдина конвенція про наркотичні засоби 1961 року; Конвенція про психотропні речовини 1971 року; Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року) проголошують доцільність впровадження заходів реабілітації, реінтеграції та ресоціалізації наркозалежних у національних законодавствах держав учасників Конвенцій. Визначено категорію «реабілітацію наркозалежних осіб» в наукових працях й рекомендаціях ВООЗ, вказано та здійснено аналіз системи методів та форм реабілітації наркозалежних осіб в Україні й окремих країнах ЄС, визначено напрямки удосконалення національного антинаркотичного законодавства. З'ясовано, що відповідно до міжнародних зобов'язань України щодо інтеграції України до світової та європейської спільноти у досліджуваній сфері та в контексті дотримання прав людини вимагає удосконалення й напрямків державної політики надання послуг із реабілітації. Зроблено висновок на доцільність розробки спеціального Закону України «Про реабілітацію наркозалежних осіб».

Ключові слова: публічне адміністрування, права людини, протидія наркозлочинності, профілактика наркоманії, заходи протидії наркозлочинності, реабілітація наркозалежних осіб, антинаркотична безпека, зарубіжний досвід, організаційно-правові засади.

Shevchuk O. M., Martynovskiy V. V., Matat Yu. I. Organizational and legal principles of providing rehabilitation services as a measure to prevent and counter drug crime: problems and prospects

Abstract. This scientific article is devoted to the current problems of providing rehabilitation services in the field of combating drug crime within its organizational and legal foundations in Ukraine and proposals for improving national legislation taking into account European experience. It has been established that the right of drug addicts to rehabilitation, social reintegration and resocialization is provided for by the EU

Drug Strategy for 2021–2025, the EU Action Plan on Drugs for 2021–2025, the Drug Policy Strategy for the period until 2020, and the draft State Drug Policy Strategy of Ukraine for the period until 2030, and at the legislative level, laws of Ukraine «On measures to counter the illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors and their abuse» and others. It was determined that international documents (the Single Convention on Narcotic Drugs of 1961; the Convention on Psychotropic Substances of 1971; the UN Convention on Combating Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances of 1988) declare the expediency of implementing measures for the rehabilitation, reintegration and resocialization of drug addicts in the national legislation of the participating states Conventions. The category «rehabilitation of drug addicts» in scientific works and recommendations of the WHO was defined, the system of methods of rehabilitation of drug addicts in Ukraine and some EU countries was indicated and analyzed, directions for improvement of anti-drug legislation were determined. It has been found that in accordance with Ukraine's international obligations regarding the integration of Ukraine into the world and European community in the researched field and in the context of human rights compliance, it is necessary to improve the state policy of providing rehabilitation services in the field of combating drug crime. A conclusion was drawn on the expediency of developing a special Law of Ukraine «On the rehabilitation of drug addicts».

Key words: *public administration, human rights, combating drug crime, prevention of drug addiction, measures to combat drug crime, rehabilitation of drug addicts, anti-drug security, foreign experience, organizational and legal principles.*

Постановка проблеми. Відповідно до Закону України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони» Україною взято зобов'язання вести боротьбу з організованою злочинністю та легалізацією (відмиванням) коштів, зменшувати постачання та попит на наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори, які перебувають у незаконному обігу [1]. Так, на 2024 рік приблизно 64 мільйони людей у всьому світі страждають від розладів, пов'язаних із вживанням наркотиків, однак лише кожен 11 лікується. Жінки отримують менший доступ до лікування, ніж чоловіки, лише одна з 18 жінок із розладами, пов'язаними з вживанням наркотиків, лікується проти кожного сьомого чоловіка [2]. У 2023 року кількість людей, які використовують наркотики не у медичних цілях у світі, виросла з 240 мільйонів осіб у порівнянні минулих років до 296 мільйонів у 2023 року [3]. В 2021 році 5,3 відсотки всіх підлітків 15–16 років у світі вживали канабіс, що може мати довготривалі та тяжкі наслідки для їх мозку, відповідно до Всесвітнього Звіту про наркотики 2023 року Організації Об'єднаних Націй [3]. Тобто, відмічається зростання кількості наркозалежних осіб як в світі так й в Україні. В Україні, за даними статистики, наркоманія збільшується на 8% на рік, що є однією з найвищих тенденцій у світі. У цьому слід пам'ятати, що 70%

наркозалежних осіб становить молодь до 25 років. Однією із проблем є також те, що нормативно-правова база в Україні, яка охоплювала ефективну державну систему реабілітації наркозалежних осіб, досі не створено [4, с. 264]. Зазначимо, що відповідно до аналізу оцінки смертності проведеного Управлінням ООН з наркотиків і злочинності, смертність, безпосередньо спричинена вживанням наркотиків в світі, зросла за період з 2000 до 2015 року на 60 відсотків. Також актуальною проблемою у світі так і в Україні є те, що велика кількість наркозалежних, що не мають доступу до послуг реабілітації або їх не отримують зовсім.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання протидії наркозлочинності є достатньою актуальною тематикою дослідження науковців з кримінального права й кримінології, а також й адміністративного права в контексті його адміністративно-правового аналізу запобігання наркозлочинності. Так, звернули уваги окремі дослідники на адміністрування протидії незаконному обігу синтетичних наркотичних засобів на рівні дисертаційного дослідження [5], у наукових публікаціях у наукометричних базах Скопус, вчені досліджували проблеми зокрема, з питань адаптації національного законодавства з наркоконтролю до законодавства Європейського Союзу [6], питання реалізації права на охорону здоров'я наркозалежних осіб в Україні [7], специфіку правового регулювання закупівель наркотичних засобів в Україні із залученням міжнародних спеціа-

лізованих організацій [8]. Дослідник й у фахових виданнях України вичали деякі аспекти протидії наркозлочинності, а саме проблемні питання розкрили зарубіжного досвіду у цій сфері [9], дослідили правові основи реабілітації та ресоціалізації осіб, залежних від адиктивних речовин [10], й деталізували особливості міжнародних аспектів організаційно-правових засад протидії наркозлочинності [11]. Були праці у цій сфері й на рівні монографічних дослідженнях, у навчальних посібниках, зокрема із питань діяльності органів публічної адміністрації України щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [12], з питань адміністрування наркоконтролю [13] та ін. Однак, окремі проблемні питання надання до послуг наркозалежних із реабілітації як захід профілактики та протидії наркозлочинності в межах його організаційно-правових засад в сучасних умовах залишились поза увагою дослідників адміністративного права.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних та практичних проблем надання послуг наркозалежним особам із реабілітації як захід профілактики та протидії наркозлочинності в межах його організаційно-правових засад, визначити категорію «реабілітація наркозалежних осіб», методи реабілітації їх проблемні питання законодавства, та досвід організаційно-правових засад надання послуг наркозалежних із реабілітації окремих держав ЄС в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. В наукових працях категорія «профілактика наркоманії» визначається як складна система комплексних державних та громадських, соціально-економічних та правових, методико-санітарних, психолого-педагогічних та психологічних заходів. Власне вона представляє комплекс заходів, вкладених у забезпечення високого рівня здоров'я людей, їх творчого довголіття, усунення різних причин, поліпшення умов праці, побуту та відпочинку, охорону навколишнього середовища. Реабілітацію наркозалежних осіб можна розглядати як захід профілактики та протидії наркозлочинності. Так, впровадження заходів щодо **зменшення попиту на наркотики**, а також реалізація заходів профілактики наркозлочинності,

раннє виявлення та втручання, консультування, лікування, реабілітацію, соціальну реінтеграцію та ресоціалізацію, що передбачено як Стратегією ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. [14] так і у Плану дій ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 роки [15], так і Стратегії наркополітики на період до 2020 року [16] й у проекті Державної Стратегії наркополітики на період до 2030 року [17]. Цей проект базується на положеннях Конституції України, національного законодавства та відповідних міжнародно-правових документах ООН, Ради Європи і ЄС, включаючи Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, згідно з якою ніхто не може бути підданий катуванню, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню.

Зокрема, одним із стратегічних пріоритетів Стратегії ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. визначено як забезпечення доступу до послуг лікування та догляду, що передбачає добровільний і недискримінаційний доступ до широкого спектру ефективних послуг, заснованих на фактичних даних, включаючи професійне консультування, психосоціальне, поведінкове та медикаментозне лікування, в тому числі орієнтовану на людину опіоїдну підтримуючу терапію, реабілітацію, соціальну реінтеграцію та програми підтримки відновлення [14]. У Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року в Україні зазначено, що лікування та реабілітація осіб, хворих на наркоманію, потребує нових підходів, а саме: комплексного, інтегрованого застосування всіх компонентів лікувальної системи, їх взаємодії з опорою на доказово обґрунтовану методику, забезпечення доступності медичного обслуговування, розширення можливостей лікування, альтернативного покарання [16].

Серед основних нормативно-правових актів щодо надання послуг із реабілітації у сфері протидії наркозлочинності в межах його організаційно-правових засад є Конституція України; Кодекс України про адміністративні порушення, Єдина конвенція про наркотичні засоби 1961 року (з доповненнями) (Нью-Йорк, 30 березня 1961 року); Конвенція про психотропні речовини (Відень, 21 лютого

1971 року); Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (Відень, 20 грудня 1988 року); Закони України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»; «Про лікарські засоби»; «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними», «Про соціальні послуги», «Про благодійну діяльність та благодійні організації» та ін. Зокрема, Закон України «Про соціальні послуги», проголошує, що соціальні послуги – це дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їхніх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 741 затверджено «Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації», в якому визначено що таким Центром є спеціалізованим закладом соціального захисту, в якому на добровільних засадах тимчасово перебувають особи, які пройшли курс лікування залежності від наркотичних засобів чи психотропних речовин у закладах охорони здоров'я та потребують отримання соціальних послуг з урахуванням їх потреб і принципу забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок [18].

Однак, у національних нормативно-правових актах, існують недоліки та прогалини з питань доступу наркозалежних осіб до послуг на реабілітацію, соціальну реінтеграцію та програми підтримки відновлення, а саме: неточне використання термінології в нормативно-правових документах, наприклад, правової конструкції «незаконного вживання наркотичних засобів і психотропних речовин» (законним є тільки застосування за призначенням лікаря); залишаються невирішеними правові механізми реалізації надання медичної допомоги наркозалежній молоді; недостатність державних закладів реабілітації для наркозалежних осіб; немає єдиного закону, який регулював би сферу реабілітації наркозалежних в Україні та ін.

Однак, право наркозалежної особи до послуг реабілітації передбачено спеціаль-

ними міжнародними документами. Так, у Єдиній Конвенції про наркотичні речовини (1961 р.) також вказується на важливу роль щодо впровадження правових аспектів повернення у суспільство осіб, які зловживають наркотиками. Наголошується, що необхідно створити всі умови та забезпечити реалізацію заходів, спрямованих на захист та зміцнення здоров'я людей, які вживають наркотичні речовини. Зокрема, у ст. 38 Конвенції вказується, що держави зобов'язані вжити всіх заходів для забезпечення лікування, виховання, відновлення працездатності та повернення у суспільство осіб, які зловживають наркотиками. У Конвенції про психотропні речовини (1971 р.) також вказується необхідність правового регулювання у національному законодавстві держав методів повернення у суспільство осіб, що зловживають наркотиками. Конвенція ООН про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин (1988 року) у статті 3 якої проголошено, що кожна держава, яка ратифікувала цей документ, використовує гнучкий підхід щодо покарання наркозалежних осіб. Держави в національному законодавстві можуть використовуватися такі заходи, як «лікування, перевиховання, спостереження за ними, відновлення працездатності чи соціальна реінтеграція», або як доповнення до засудження чи покарання, як альтернатива засудження чи покарання також наголошується на необхідності цих заходів. Декларація про керівні принципи скорочення попиту наркотики 1998 року, у якій зазначається необхідність як профілактики вживання наркотиків, а й у зниження шкідливих наслідків від їх вживання. Отже, можна зробити проміжний висновок, що міжнародні документи проголошують правові основи для забезпечення прав людей з наркотичною залежністю, можливість їхньої реабілітації, реінтеграції та ресоціалізації, незважаючи на те, що в цих документах прописано юридичні умови впливу на наркоспоживачів з метою їх виправлення.

Стосовно змісту категорії «реабілітація наркозалежних осіб». У спеціальному законодавстві України термін «реабілітація наркозалежних осіб» не визначено на законодав-

чому рівні. А «реабілітацію наркозалежних осіб» ВООЗ визначає як процес, внаслідок якого особа, яка вживає наркотичні засоби та психотропні речовини, досягає оптимального стану здоров'я, психологічних функцій та соціального благополуччя. Реабілітація йде за початковою фазою лікування (яка може включати детоксикацію, медикаментозне та психіатричне лікування) [19].

Зазначимо, що немає єдиної точки зору вчених у юридичній літературі на розуміння терміна «реабілітація наркозалежних осіб». Є підходи щодо його визначення як комплексу категорію [20, с. 70], інші дослідники трактують цю дефініцію у структурі їхньої ресоціалізації [21, с. 19]. Вкажімо, що категорію «реабілітація наркозалежних осіб» слід розуміти як систему заходів правового, медичного, соціального та психологічного, також іншого характеру, спрямованих на відновлення здоров'я, усунення залежності від наркотичних засобів або психотропних речовин, профілактику ускладнень та рецидивів, оновлення професійних навичок та соціального статусу наркозалежної особи. Метою реабілітації наркозалежних є припинення вживання наркотиків та допомога у запобіганні психологічних, правових, соціальних та фізичних наслідків наркозалежності. Результат цієї реабілітації – це досягнення оптимального стану здоров'я наркозалежних осіб, психологічних функцій та їх соціального благополуччя [4, с. 269].

У центрах реабілітації наркозалежних в Україні використовують різноманітні реабілітаційні програми. Зокрема, психосоціальне відновлення включає в себе такі методи, як: гіпноз; релаксація; арт-терапія; групова психотерапія; трудотерапія. Методами реабілітації наркозалежних осіб із доказовою базою є: (1) теорія мотивації; (2) когнітивно-біхевіоральна терапія; (3) 12 кроків (Міннесотська модель). Можна розділити ці методи на (а) короткострокові та (б) довгострокові. Тим більше, що такий розподіл передбачає ще одну відмінність – короткострокові здійснюються державною медициною, а довгострокові реалізуються громадськими та благодійними організаціями та церквами різних конфесій [22]. До правових проблем реалі-

зації в Україні реабілітаційних програм у центрах реабілітації наркозалежних осіб можна віднести те, що характерним у таких закладах є формалізований підхід, розподіл повноважень та інструкцій між співробітниками. Однак межі повноважень можуть розмиватися, а окремі співробітники в центрах реабілітації наркозалежних осіб змінювати один одного, або місце роботи. Це пов'язано з тим, що поширена практика залучати клієнтів, які пройшли програми реабілітації, до роботи в тому ж центрі реабілітації, а це містить небезпеку розмивання професійних меж працівників під час виконання своїх обов'язків.

Слід звернути увагу також на те, що наявні реабілітаційні центри в Україні є розрізненими та не користуються загальним стандартом діяльності, досі не існує професійної асоціації щодо захисту прав у сфері реабілітації наркозалежних осіб, яка покликана здійснювати професійне регулювання реалізації та впровадження реабілітаційних програм в державі. При цьому необхідно врахувати, що реабілітація наркозалежних осіб в Україні здійснюється не лише приватними спеціалізованими центрами, а й добровільними об'єднаннями громадян та релігійними організаціями. Однак послуги таких центрів для наркозалежних осіб доступні лише обмеженому їхньому колу. Слід підтримати позицію окремих авторів, що до потреби у розширенні мережі державних реабілітаційних закладів і надання фінансової підтримки приватним центрам реабілітації осіб, залежних від наркотичних засобів і психотропних речовин; проведення просвітницької роботи серед населення з метою подолання явища стигматизації та дискримінації наркозалежних у суспільстві, а також прийняття окремого Закону України у цій сфері [10, с. 109]. Приміром, Закону України «Про реабілітацію наркозалежних осіб», який би передбачав чітко виписаний правовий статус наркозалежних осіб, й відповідав би міжнародним принципам, нормам та стандартам.

Для реалізації програм реабілітаційної допомоги наркозалежних осіб слід розглянути його організаційно-правові засади реалізації в окремих країнах ЄС. Процес доступу до послуг реабілітації наркозалежних осіб у цих країнах складається з основних трьох

етапів: (1) медична реабілітація; (2) медико-психологічна та (3) психологічна реабілітація. Вони утворюють єдиний комплекс, проте здійснюються у різних за структурою та відомчою належністю установ як державних так і приватних. Так, наприклад, у Швеції, Італії, Німеччині та Польщі реалізація реабілітаційної допомоги особам, які зловживають психоактивними речовинами, поряд з державними, можуть надавати приватні лікувальні заклади, а також лікарні при різних фондах та соціальні служби, які працюють за принципом терапевтичних товариств [23]. Найбільш поширеними спеціалізованими установами для реабілітації наркозалежних є: (1) центри детоксикації (де надають термінові медичні послуги); (2) стаціонарні реабілітаційні програми (де клієнтів госпіталізують на тривалий час); (3) терапевтичні товариства (передбачають тривале перебування клієнтів) та їх високий рівень відданості товариству, що сприяє здійсненню так званої «терапія середовищем»), (4) місцеві групи самопомоги, програми замісної терапії, амбулаторні та консультативні установи, а також (5) програми допомоги з працевлаштуванням [24, с. 19].

У Німеччині, Польщі, Іспанії в основному поряд з медикаментозним лікуванням наркозалежних проводять психотерапію, система реабілітації дво- чи триступенева, вибір конкретних методик та плану лікування, залучення інших фахівців залежить від лікаря, який проводить реабілітацію. Витрати лікування пацієнтів частково покриваються у цих державою через систему соціального страхування. [25]. Найбільш відомими серед них є ACFR – Casa Famiglia Rosetta (Італія), а також MONAR (Польща). MONAR (Польща) вже 25 років надають медико-соціальну допомогу наркозалежним особам фаховими спеціалістами, за допомогою консультування, індивідуальної та групової терапії, а також детоксикації. Надають амбулаторну допомогу, а також стаціонарну терапію та реабілітацію для наркозалежних. Програми адаптовані до віку (є центри для дітей та молоді до 19 років, центри для старшої молоді 19–25 років та для дорослих) [26].

Досвід реабілітації наркозалежних у Німеччині зводиться до такої схеми: звернення до

консультаційного пункту (Drogenberatung) – зняття фізичної залежності у спеціалізованих відділеннях лікарень (від 10 до 21 дня); подолання психологічної залежності у рамках психотерапевтичних програм різного ступеня інтенсивності (від 3 до 10 місяців). У Німеччині соціальний компонент реабілітації є відповідальністю соціальних відомств, хоча підтримуюча терапія реалізується медичними службами та фінансується загальнодержавною системою медичного страхування. Проте кількість таких програм у країні дуже обмежена. Провідну роль у реабілітації наркозалежних є у підтримці членів їхніх сімей, а також у формуванні стандартів надання допомоги відіграють професійні недержавні асоціації [27]. Таким чином, у більшості країн ЄС проблемами реабілітації наркозалежних опікується, насамперед, сфера охорони здоров'я. Однак спектр її послуг також різноманітний і залежить від поглядів на проблему реабілітації наркозалежних, у більшості випадків пов'язаних із програмами медико-соціальної реабілітації та психотерапії, що функціонують за принципами терапевтичного співтовариства. Наприклад, Німеччина, Швеція, Польща, Іспанія, Італія проводять реабілітацію наркозалежних окремо стосовно дорослих і неповнолітніх й до їх послуг реабілітації залучаються фахівці мультидисциплінарної команди.

Висновок. Відповідно до міжнародних зобов'язань України щодо інтеграції України до світової та європейської спільноти, та дотримання прав людини вимагає удосконалення державної політики щодо надання послуг реабілітації наркозалежних осіб. Удосконалення законодавства України з питань реабілітації наркозалежних осіб з урахуванням закордонного досвіду можуть бути наступними напрямками: (1) прийняття єдиного стандарту надання послуг з реабілітації наркозалежних осіб; (2) прийняття державних реабілітаційних програм наркозалежних для різних вікових категорій; (3) збільшення кількості цільових регіональних центрів реабілітації наркозалежних, особливо для дітей; (4) приведення законодавства України у відповідність до міжнародних рекомендацій та у сфері реабілітації наркозалежних осіб.

Окрім цього Україна не має системної програми та спеціального законодавчого акту щодо реабілітації та ресоціалізації наркозалежних. Тому слід передбачити розробку окремого Закону України «Про реабілітацію наркозалежних осіб», в якому вписані стандарти реабілітації таких осіб, а також повністю врегулював би їх правовий статус, а також правовий статус установ, реабілітації та ресоціалізації. У цьому законодавчому акті бажано передбачити право наркозалежних

на кваліфіковану реабілітаційну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря та спеціаліста з реабілітації, вибір методів реабілітації відповідно до рекомендацій лікаря та спеціаліста з реабілітації, вибір закладу з реабілітації як державного так і приватного. Акцентованням уваги у проекті законодавчого акту з питань дотримання прав людини та недопущення дискримінації та стигматизації осіб з розладами психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 40. Ст. 2021.
2. World Drug Report 2024. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/world-drug-report-2024.html>
3. World Drug Report 2023. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/world-drug-report-2023.html>
4. Shevchuk O. Features of ensuring the rights of drug addicts for rehabilitation in Ukraine and the European Union: Comparative Legal Aspect. Shevchuk O., Shevchuk V. Kompaniys, I., Lukashevych S., Tkachova O. *Juridical Tribune – Tribuna Juridica*. 2022. Volume 12, Issue 2, P. 264–282.
5. Підгорний Б. А. Адміністрування протидії незаконному обігу синтетичних наркотичних засобів в Україні: автореф... канд. юрид. наук. Харків. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. 2016. 20 с.
6. Shevchuk, O., Protsiuk, I., Mohonchuk, S., Papusha I. Adaptation of Ukrainian legislation on drug trafficking control to the European Union legislation (separate aspects) *Juridical Tribune-Tribuna Juridica*. 2019. Vol. 9 Special Issue: SI. P. 117–126.
7. Shevchuk O. Rzhevskaya O., Korop O. Implementation of the right to health protection drug addicts (separate aspects). *Georgian Medical News*. № 3 (276). 2018. P. 161–167.
8. Shevchuk O. Shevchuk V., Zuy V. Chub O. Rzhevskaya O. Legal regulation of procurement of narcotic drugs in Ukraine with involvement of international specialized organizations. *Georgian Medical News*. № 11 (284). 2018. P. 143–149.
9. Орловська Н.А., Степанова Ю.П. Актуальні питання запобігання наркообігу: європейський досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 348–351.
10. Шлапко Т. В., Берцюх А.О., Номировська Ю.В. Правові основи реабілітації та ресоціалізації осіб, залежних від адиктивних речовин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 108–111.
11. Шевчук О. М., Матат Ю. І. Організаційно-правові засади протидії наркозлочинності: міжнародний аспект. *Науковий вісник УжНУ. Серія "Право"*. 2024. Випуск 84 (3). С. 228–235.
12. Волощук А.М. Діяльність органів публічної адміністрації України щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: питання теорії та практики: монографія. Одес. держ. ун-т внутр. справ. Одеса: ОДУВС, 2011. 427 с.
13. Настюк В.Я., Шевчук О.М. Адміністрування наркоконтролю в Україні: навчальний посібник. Харків: Право, 2015. 272 с.
14. EU Drugs Strategy 2021–2025 / Brussels, 18 December 2020. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14178-2020-INIT/en/pdf>
15. EU Drugs Action Plan 2021-2025 2021/C 272/02 (ST/9819/2021/INIT) URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AJOC_2021_272_R_0002
16. Про схвалення Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 735-р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 76. С. 270. Ст. 2829.

17. Проект КМ України «Про схвалення Державної стратегії наркополітики на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2023–2025 роки». URL.: <https://moz.gov.ua/uk/povidomlennja-pro-opriljudnennja-proektu-rozporjadzhennja-kabinetu-ministriv-ukraini-pro-shvalennja-derzhavnoi-strategii-narkopolitiki-na-period-do-2030-roku-ta-zatverdzhennja-operacijnogo-planu-z-ii-realizacii-na-2023-%E2%80%932025-roki>

18. Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації: постанова Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 741. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/741-2017-%D0%BF#n237>

19. Lexicon of alcohol and drug terms published by the World Health Organization. WHO https://www.who.int/substance_abuse/terminology/who_lexicon/en/

20. Вовгон О. Ю. Соціальна реабілітація як третинна профілактика наркозалежності та супутніх захворювань. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць*. 2010. № 3 (7). С. 68–73.

21. Чернецька Ю. І. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних в умовах реабілітаційних центрів. URL.: http://luguniv.edu.ua/wp-content/uploads/2016/06/chernetska_d.pdf

22. Допомога наркозалежним в Україні: довідник реабілітаційних центрів: укладачі: Анічин Є.М., Дикань З.В., Седих С.М. Київ.: «Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні», 2014. 68 с.

23. Лікування наркоманії та реабілітація: практичний посібник. Нью-Йорк: Організація Об'єднаних Націй. 2003. URL.: https://www.unodc.org/docs/treatment/Guide_R.pdf

24. Lewis J.A., et al. Substance abuse counseling. 3rd ed. – Pacific Grove, CA: Brooks/Cole, 2002. 277 p.

25. Drug law and young people European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, 2004. URL.: <http://www.emcdda.europa.eu>

26. Stowarzyszenie MONAR. URL.: <http://www.monar.pl>

27. Schmid M., et al. Prevalence of mental disorders among adolescents in German youth welfare institutions. *Child Adolesc Psychiatry Ment Health*. 2008. 2:2. doi: 10.1186/1753-2000-2-2